

Η ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Πρωτ. Βασίλειος Ί. Καλλιακμάνης
Καθηγητής Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ.

1. Η συμβολική γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας

Ἡ γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας ἔχει κατεξοχήν συμβολικό χαρακτήρα. Ὁ χαρακτήρας αὐτός φανερώνεται στά ἱερά κείμενά της, τίς ἱερές ἀκολουθίες καί κυρίως στις λειτουργικές τέχνες. Στά Ἀρεοπαγίτικα Συγγράμματα, λ.χ., ἀναφέρεται ὅτι οἱ ἱερές ὡδές τῶν λογίων καί τά ἀναγνώσματα τῆς θείας Λειτουργίας παραδίδουν τή διδασκαλία γιά ἀποκάθαρση τῆς φθοροποιῦ κακίας, ἐνῶ «ἡ θειοτάτη τοῦ ἑνός καί ταῦτοῦ καί ἄρτου καί ποτηρίου κοινή καί εἰρηναία μετάδοσις ὁμοτροπίαν αὐτοῖς ἔνθεον ὡς ὁμοτρόφοις νομοθετεῖ, καί τοῦ θειοτάτου δείπνου καί ἀρχισυμβόλου τῶν τελομένων εἰς μνήμην ἱεράν ἄγει»¹. Ὡς ἀρχισύμβολο ἐννοεῖται ἐδῶ ὁ μυστικός δείπνος.

Σεβασμιώτατοι, σεβαστοί πατέρες καί ἀδελφοί, σεβαστοί Ὁμότιμοι καθηγητές, ἀγαπητοί συνάδελφοι πανεπιστημιακοί καθηγητές καί καθηγήτριες, «οἱ ἀνθρώπινοι λόγοι δέν εἶναι παρά σημεῖα», γράφει ὁ π. Γ. Φλορόφσκυ, καί συνεχίζει, «ἡ μαρτυρία τοῦ Πνεύματος ἀναζωπυρεῖ τούς γραπτούς λόγους. Δέν ἐννοοῦμε τήν κατά καιρούς φώτισιν ὀρισμένων ἀτόμων ἀπό τό Ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλά πρωτίστως τήν μόνιμον βοήθειαν τοῦ Πνεύματος πρός τήν Ἐκκλησίαν. Αἱ Γραφαί ἀπαιτοῦν ἐρμηνείαν. Ὅχι ἡ φρασεολογία, ἀλλά τό μήνυμα ἀποτελεῖ τόν πυρήνα, ἡ δέ Ἐκκλησία εἶναι ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐντεταλμένος καί μόνιμος μάρτυς τῆς ἀπολύτου ἀληθείας καί τῆς πλήρους ἐννοίας τοῦ μηνύματος τούτου... Ἡ Ἐκκλησία ἴσταται χάρις εἰς τήν μαρτυρίαν της, ἀλλά ἡ μαρτυρία αὐτή δέν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἀναφοράν εἰς τό παρελθόν, οὔτε μόνον ἀνάμνησιν, ἀλλά μᾶλλον

¹ Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, PG 3, 428B.

συνεχῆ ἐκ νέου ἀνακάλυψιν τοῦ μηνύματος, τοῦ “ἅπαξ” ἀποκαλυφθέντος εἰς τοὺς ἁγίους»². Ἐπομένως, ὅπως ἔχει ἐπισημανθεῖ, στή θεία Εὐχαριστία «τοποθετοῦμε τὰ γεγονότα καί τὰ πρόσωπα τοῦ παρελθόντος καί τοῦ παρόντος στό πλαίσιο τῆς Βασιλείας πού θά ἔλθει, καί τοῦτο μέ σκοπό νά δώσουμε σέ αὐτά ὑπόσταση, ὥστε νά ζήσουν αἰώνια»³.

2. Ὁ συμβολικός λόγος τοῦ Χριστοῦ

Ὁ Χριστός μιλοῦσε συχνά στό λαό μέ παραβολές, ἐνῶ ἄλλοτε ἔκανε χρήση τύπων καί συμβόλων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Τούς μαθητές ὅμως, τούς μυσταγωγοῦσε στά θεία μυστήρια. Ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτούς ἔλεγε: «Υμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖνοις δέ τοῖς ἔξω ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται, ἵνα βλέποντες βλέπωσι καί μή ἴδωσι, καί ἀκούοντες ἀκούωσι καί μή συνιῶσι»⁴. Οἱ παραβολές φανερῶνουν, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀποκρύπτουν τό ὑπέρ λόγον καί ἔννοιαν μυστήριο. Τό μυστήριο τοῦ Θεοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας συστέλλεται καί διαστέλλεται ἀνάλογα μέ τήν προαίρεση καί τήν πνευματική κατάσταση τῶν ἀνθρώπων.

Παράλληλα ὁ Χριστός ἐπικαλοῦνταν προτυπώσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καί εἰκόνες ἀπό τήν καθημερινή ζωή τῶν ἀνθρώπων, προκειμένου νά ὑποψιασθοῦν οἱ συνομιλητές του γιά τό εὖρος τῆς ἀλήθειας πού κόμιζε. Ὄταν οἱ Ἰουδαῖοι ἄρχοντες μετά τήν ἐκδίωξη τῶν ἐμπόρων ἀπό τό ναό ζήτησαν ἀπό Αὐτόν νά τοὺς ὑποδείξει κάποιο θαυμαστό γεγονός, πού νά φανερῶνει ὅτι ἔχει αὐτό τό δικαίωμα, ἐκεῖνος ἀπάντησε: «Λύσατε τόν ναόν τοῦτον, καί ἐν τρισίν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν»⁵. Ὁ Χριστός προμήνυε τήν τριήμερη Ἀνάστασή του, ἐνῶ ἐκεῖνοι κατανοοῦσαν κυριολεκτικά τὰ λόγια του καί ἔκαναν λόγο γιά τό χειροποίητο ναό.

² Γ. Φλορόφσκυ, *Ἁγία Γραφή, ἐκκλησία, παράδοσις*, μετ. Δ. Τσάμη, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 22.

³ Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννη, «Εὐχαριστία καί Βασιλεία τοῦ Θεοῦ», *Σύναξη* 51, (Ἰούλ. – Σεπτ. 1994) 94.

⁴ *Μάρκ.* 4,11, πρβλ. *Λουκ.* 8,10.

⁵ *Ἰωάν.* 2,19.

Στό δρόμο προς Έμμαούς ἐρμήνευε στούς φοβισμένους μαθητές καί ἄνοιγε τό νοῦ τους «τοῦ συνιέναι τάς Γραφάς» κι ἐκεῖνοι τόν ἀναγνώριζαν «ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου»⁶, δηλαδή στήν Εὐχαριστία.

Στά Εὐαγγέλια ὁ Χριστός παρομοιάζεται μέ σποριά καί μέ ἀμπέλι. Ἀμπελουργός εἶναι ὁ οὐράνιος Πατέρας. Λέει ὁ Χριστός: «Ἐγώ εἶμαι ἡ ἄμπελος, ἐσεῖς οἱ κληματόβεργες. Ὅποιος μένει ἐνωμένος μέ ἐμένα κι ἐγώ μ' αὐτόν, αὐτός κάνει ἄφθονο καρπό· διαφορετικά, χωρισμένοι ἀπό μένα, δέν θά μπορέσετε νά κάμετε κανένα καρπό»⁷. Ἡ ἐκκλησιολογική διάσταση τοῦ συμβολισμοῦ εἶναι ἐμφανής.

3. Ὁ συμβολικός λόγος στήν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη

Μπορεῖ ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη νά μήν περιλαμβάνεται στά βιβλικά ἀναγνώσματα τῆς λατρείας, -ἂν καί οἱ ἐρευνητές τοῦ Π. Σκαλτσῆ ἀποδεικνύουν ὅτι ὑπῆρχαν ἐποχές πού διαβαζόταν ἡ Ἀποκάλυψη στή λατρεία-, ἀλλά μέ τό συμβολικό της λόγο ἔχει ἐπηρεάσει σέ μεγάλο βαθμό τή λατρευτική ἀτμόσφαιρα καί τό διάκοσμο τῶν χριστιανικῶν ναῶν. Οἱ ἀναφορές στήν ἡμέρα τῆς Κυριακῆς, στό αἷμα τοῦ Χριστοῦ, στό ἐσφαγμένο Ἀρνίον, στό θρόνον, στούς πρεσβυτέρους τούς «περιβεβλημένους ἐν ἱματίοις λευκοῖς»⁸, στό δεῖπνο, στό λευκασμό τῶν στολῶν τῶν ἁγίων, στούς χορούς τῶν ἀγγέλων, στούς λατρευτικούς συμβολισμούς καί τήν ἐσχατολογική προσδοκία, ἀπηχοῦν λειτουργικές σκηνές⁹. Παράλληλα φανερώνουν τήν ἐπίδραση τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ αὐτοῦ βιβλίου στή θεία λατρεία, ἀλλά καί τόν ἔντονα συμβολικό χαρακτήρα της.

4. Συμβολισμοί γιά τόν Χριστό

Στήν Παλαιά Διαθήκη ἡ Ἐκκλησία ἀναγνώρισε πολλές προτυπώσεις καί συμβολικές εἰκόνες γιά τό πρόσωπο τοῦ Σαρκωθέντος Υἱοῦ

⁶ Βλ. Λουκ. 24, 35.

⁷ Βλ. Ἰωάν. 15, 5.

⁸ Ἀποκ. 4, 4.

⁹ Βλ. π. Ἰωάννη Σκιαδαρέση, *Λειτουργικές σκηνές καί ὕμνοι στήν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 377 κ.έ.

καί Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἰδιαίτερα τά λειτουργικά κείμενα εἶναι ἐμπλουτισμένα μέ ἀνάλογους παλαιοδιαθηκικούς συμβολισμούς, οἱ ὅποιοι συμπληρώνονται στή συνέχεια μέ εἰκόνες τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἄς ἀναφερθεῖ ἕνα παράδειγμα ἀπό τήν Ἀκολουθία τῆς Προθέσεως: «Ὡς πρόβατον ἐπί σφαγήν ἤχθη. Καί ὡς Ἄμνός ἄμωμος, ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτόν ἄφωμος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τό στόμα αὐτοῦ. Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Τήν δέ γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; Ὅτι αἶρεται ἀπό τῆς γῆς ἡ ζωή αὐτοῦ. Θύεται ὁ ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ αἶρων τήν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς καί σωτηρίας»¹⁰.

Τά λόγια αὐτά τοῦ Ἡσαΐα ἐπαναλαμβάνει ὁ λειτουργός ἱερεὺς, ὅταν προετοιμάζει τά δῶρα γιά τή θεία Εὐχαριστία. Εἶναι ὅμως ἀμφίβολο, ἐάν συνειδητοποιεῖ τό εὖρος τοῦ συμβολισμοῦ γιά τό μυστήριον τῆς θείας συγκαταβάσεως τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ. Μπορεῖ οἱ λέξεις νά εἶναι ἀπλές καί οἱ ἔννοιες ὑποτίθεται κατανοητές. Οἱ προεκτάσεις ὅμως τῶν προφητικῶν λόγων εἶναι ἀσύλληπτες γιά τόν πεπερασμένο ἀνθρώπινο νοῦ. Ὅσοι συνειδητοποιοῦν τό μέγεθος τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρός τόν κόσμο καί ἀγωνίζονται γιά ἐμπειρική βίωση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας κενώσεως, ἴσως πιά εὐκόλα μωῦνται στή συμβολική τῶν κειμένων καί τό νοηματικό τους βάθος.

Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ ἐν λόγῳ συμβολισμός δέν μπορεῖ νά κυριολεκτεῖται. Ὁ Χριστός εἶναι καί ἱστορικό πρόσωπο καί δέν εἶναι δυνατόν νά ταυτίζεται μέ ὁποιοδήποτε φυσικό ἢ φανταστικό σύμβολο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ὁ 82^{ος} κανόνας τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ ὁποῖος ἀπαγορεύει νά εἰκονογραφεῖται ὁ Χριστός ὡς ἄμνός. Ἡ ἀπαγόρευση αὐτή αἰτιολογεῖται ὡς ἑξῆς: «Τούς οὖν παλαιούς τύπους, καί τās σκιάς, ὡς τῆς ἀληθείας σύμβολά τε καί προχαράγματα, τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδομένους

¹⁰ «Ἀκολουθία τῆς Προθέσεως», *Τερατικόν*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 2004^ς, σ. 98-99. Βλ. *Ἠσ.* 53, 7 κ.έ.

κατασπαζόμενοι, τήν χάριν προτιμῶμεν καί τήν ἀλήθειαν, ὡς πλήρωμα νόμου ταύτην ὑποδεξάμενοι»¹¹.

Ἀλλά ἄς ἐπανέλθουμε στό λειτουργικό κείμενο. Ὁ λειτουργός συνεχίζει τήν Ἀκολουθία τῆς Προθέσεως μέ τά λόγια τοῦ εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη: «Εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγῃ τήν πλευράν αὐτοῦ ἔνυξε, καί εὐθέως ἐξῆλθεν Αἷμα καί Ὑδωρ· καί ὁ ἕωρακώς μεμαρτύρηκε καί ἀληθινή ἐστίν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ»¹², ἐνῶ ταυτόχρονα ἐγχέει οἶνο καί ὕδωρ στό Ἁγιοπότηρο, πού μέ τή Χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος γίνεται Αἷμα Χριστοῦ.

Στή σύναξη τῆς Ἐκκλησίας μέ τήν ἔλευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κάθε σταγόνα καθαγιασμένου οἴνου γίνεται αἷμα Χριστοῦ. Ὅπως καί κάθε ἀπειροελάχιστο τεμάχιο τοῦ καθαγιασμένου ἄρτου καθίσταται Σῶμα Χριστοῦ. Σέ κάθε ἐπιμέρους μόριο τοῦ καθαγιασμένου ἄρτου καί οἴνου βρίσκεται ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος «μερίζεται ἀμμερίστως ἐν μεριστοῖς» καί παρέχεται πλουσιοπάροχα γιά νά τραφεῖ, νά ξεδιψάσει καί νά ζήσει πνευματικά ὁ κόσμος. Σέ ὅσους δωρήθηκε ἡ ἐνδιάθετη πίστη, καί δέν ἀποδέχονται ἐγκεφαλικά τίς θεῖες ἀλήθειες, ὅλα αὐτά δέν εἶναι ἀπλῶς συμβολικά, ἀλλά πραγματικά γεγονότα, μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ, διαρκές καί ἐπαναλαμβανόμενο θαῦμα.

5. Ψήγματα πατερικῶν ἀναφορῶν

Ἀλλά, ἐάν κάποιος θέλει νά ἐντρυφήσει στήν πατερική παράδοση καί νά μυηθεῖ εἰδικά στόν συμβολικό πλοῦτο τῆς θείας λατρείας, δέν ἔχει παρά νά ἀνατρέξει στά Ἀραιοπαγίτικα Συγγράμματα καί εἰδικότερα στό *Περί ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, στή *Μυσταγωγία* τοῦ ἁγίου Μαξίμου, στήν *Ἐκκλησιαστική ἱστορία καί μυστική θεωρία* τοῦ Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, στούς Θεόδωρο Ἀνδίδων, Σωφρόνιο Ἱεροσολύμων, Νικόλαο Καβάσιλα, Συμεών Θεσσαλονίκης, Μάρκο Εὐγενικό καί ἄλλους.

¹¹ Πηδάλιον σ. 292.

¹² «Ἀκολουθία τῆς προθέσεως», ὁ.π., βλ. Ἰωάν. 19, 34-35.

Ἐπιλέγω ἓνα χαρακτηριστικό ἀπόσπασμα ἀπό τό Γερμανό Κωνσταντινουπόλεως πού ἀναφέρεται στήν Ἐκκλησία: «Ἐκκλησία ἐστίν ἐπίγειος οὐρανός, ἐν ἧ ὁ ἐπουράνιος Θεός ἐνοικεῖ καί ἐμπεριπατεῖ, ἀντιτυπούσα τήν σταύρωσιν καί τήν ταφήν καί τήν ἀνάστασιν Χριστοῦ... ἐν Πατριάρχαις προτυπωθεῖσα,... ἐν προφήταις προκηρυχθεῖσα, .. οἶκος θεϊκός, ἔνθα ἡ μυστική ζωοθυσία γέγονε, καί ἔνδον τοῦ ἱερατείου, καί ἅγιον σπήλαιον. Ἐνθα ὁ τάφος καί ἡ τράπεζα ἡ ψυχοτρόφος καί ζωοποιός· καί οἱ ἐν αὐτῇ μαργαρίζονται, τά θεῖα δόγματα τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητάς αὐτοῦ»¹³.

Γενικά ὁ ἐρμηνευτής τοῦ συμβόλου προσπαθεῖ νά ἐμβαθύνει στό κρυπτόμενο καί σημαινόμενο ἀπό τό σύμβολο νόημα καί δέν ἐνοχλεῖται ἀπό ἄλλους συμβολισμούς, συμπληρωματικούς ἢ καί ἀντίθετους. Μᾶλλον χαίρεται μέ τήν ἄρμονία τῆς ποικιλίας καί ψάχνει νά βρεῖ ὅλο καί περισσότερα σημαινόμενα¹⁴. Αὐτό φαίνεται στήν ὑμνολογία καί γενικότερα στήν ἐκκλησιαστική τέχνη. Κάθε ἐποχή ἀναδεικνύει τά δικά της σύμβολα.

6. *Ἡ γλῶσσα τῆς καταφατικῆς καί ἀποφατικῆς θεολογίας*

Τά περί Θεοῦ ὀνόματα καθὼς καί ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, τῶν προφητῶν καί τῶν ἀποστόλων πού ἐνσωματώνονται στή λατρεία τῆς Ἐκκλησίας δέν ἀποβλέπουν στή λογική γνώση τῆς οὐσίας καί τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ. Καί οἱ θεῖες ἐνέργειες δέν ἀνήκουν ὅπως ὑποστηρίζουν ὀρισμένοι στήν καταφατική θεολογία, διότι καί αὐτές δέν εἶναι εὐκόλα κατανοητές καί προσιτές.

¹³ Ἐκκλησιαστική ἱστορία, καί μυστική θεωρία, PG 98, 384B-385A.

¹⁴ Ἰ. Φουντούλη, «Ἡ συμβολική γλῶσσα τῆς θείας λατρείας», στή Πρακτικά τοῦ Ἱερατικοῦ Συνεδρίου τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Δράμας μέ τίτλο, *Σύμβολα καί Συμβολισμοί τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας*, Δράμα 1991, σ. 62.

Τά θεῖα ὀνόματα προετοιμάζουν πνευματικά τούς χριστιανούς γιά τήν κοινωνία μέ τό Θεό, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει κάθε ἀνθρώπινη νόηση καί γνώση¹⁵. Ἡ ἀποφατική θεολογία συμπληρώνεται ἀπό τήν καταφατική.

Ἐχει γραφεῖ, καί μᾶλλον αὐτό ἰσχύει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος πού δημιούργησε τή γλώσσα μέ τήν ὁποία ἐπικοινωνεῖ μέ τό συνάνθρωπό του. Θεϊκή γλώσσα δέν ὑπάρχει. Ὁ Θεός δέν ἔχει τή δική του γλώσσα, πού ἔδωσε στόν ἄνθρωπο, οὔτε ὁ Θεός ἐπικοινωνεῖ μέ τόν ἄνθρωπο μέ κάποια ἰδιαίτερη γλώσσα, πού τή δίνει σέ ὅσους ἐπικοινωνεῖ μαζί τους. Ἡ γλώσσα εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν. Οἱ αἰρετικοί πίστευαν ὅτι ὑπάρχει μία θεία γλώσσα, τήν ὁποία ὁ Θεός ἀποκάλυψε στους προφήτες καί ἔλεγαν ὅτι τά ὀνόματα τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καί φορεῖς νοημάτων, τά ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν πρός τήν πραγματικότητα, πού εἶναι ὁ Θεός¹⁶.

Ὅμως, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀπορρίπτοντας τήν ἀντίληψη αὐτή, χρησιμοποιοῦν ταυτόχρονα ἀντίθετες ἔννοιες, πού ἔρχονται σέ σύγκρουση μέ τήν κοινή λογική. Ὁ Συμεών Νέος Θεολόγος χαρακτηρίζει τό Θεό ὡς ἀνύπαρκτη ὑπαρξη, ἀγέννητη γέννηση, ἀνυπόστατη ὑπόσταση, καί ὑπερούσια οὐσίωση¹⁷. Πρίν ἀπό αὐτόν ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, μιλώντας γιά τή γνώση τοῦ Θεοῦ, τονίζει ὅτι ὁ Θεός «ἐκ πάντων τῶν ὄντων κατονομάζεται, καί ἐκ τῶν ἐναντίων· οἶον φωτός καί σκότους, ὕδατος καί πυρός· ἵνα γνῶμεν, ὅτι οὐ ταῦτα κατ' οὐσίαν ἐστίν· ἀλλ' ἔστι μὲν ὑπερούσιος καί ἀκατονόμαστος· ὡς δέ πάντων τῶν ὄντων αἴτιος, ἐκ πάντων τῶν αἰτιατῶν ὀνομάζεται»¹⁸.

¹⁵ Βλ. Πρωτ. Ἰ. Ρωμανίδου, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας Α'*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 77-78.

¹⁶ Βλ. Πρωτ. Ἰ. Ρωμανίδου, *Πατερική θεολογία*, ἐκδ. Παρακαταθήκη, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 82-83.

¹⁷ Συμεών Ν. Θεολόγου, *Θεολογικός 1*, 65-68, 79-81, ἐκδ. J. Darrouzes, «Sources Chretiennes», τόμ. 122, Paris 1966, σ. 100-101.

¹⁸ Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως 1, 12 PG 94, 845C.

Οί καταφατικές εκφράσεις θυμίζουν ότι τό μυστήριο τοῦ Θεοῦ ἀποκαλύπτεται στήν κτίση καί τήν ἱστορία, ἐνῶ ὁ ἀποφατισμός τονίζοντας τή διαφορά μεταξύ κτιστοῦ καί ἀκτίστου, προτρέπει νά ἀποφύγουμε τούς μεταφυσικούς μετεωρισμούς τοῦ νοῦ γιά τήν ἀναγωγή στό Θεό, καί νά στραφοῦμε στίς θεοφάνειες, πού συντελοῦνται κι αὐτές στήν κτίση καί τήν ἱστορία, σ' αὐτά τά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπάρχει μία ἐνιαία ποικιλία τῶν μέσων προσπέλασης καί οἰκειώσης τῆς ἀλήθειας: ὄραση, λόγος, πράξη, εἰκόνες, τύποι καί σύμβολα λειτουργοῦν σέ μία πειθαρχημένη ἱεράρχηση καί ἀξιοποιοῦν ὅλες τίς δυνάμεις τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης¹⁹, τόν ὅλο ἄνθρωπο. Ἀλλά καί αὐτή ἡ προσπέλαση εἶναι μερική καί ἀποσπασματική.

7. Ὁ συμβολισμός στήν ἐκκλησιαστική τέχνη

Ἡ τέχνη τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τέχνη λειτουργική. Εἰσάγει καί μυσταγωγεῖ τόν χριστιανό στίς θεῖες ἀλήθειες. Ἡ ναοδομία, ἡ ἀγιογραφία, ἡ μικροτεχνία, ἡ ξυλογλυπτική, τό κέντημα καί ἡ μουσική ὑπουργοῦν τό μυστήριο τῆς πίστεως. Ἡ τέχνη τῆς Ἐκκλησίας ἔχει συμβολικό καί ἀναγωγικό χαρακτήρα. Αὐτό δέ σημαίνει ὅτι πρωτίστως ἡ ἀνέγερση ἑνός ναοῦ δέν καλύπτει πρακτικές λειτουργικές ἀνάγκες. Ἀλλά ὁ τρόπος ἀνέγερσης, ὁ προσανατολισμός, ἡ διακόσμηση, ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου, ὁ φωτισμός, οἱ ἀγιογραφίες δέν μπορεῖ νά γίνονται αὐθαίρετα. Ὑπάρχουν κάποιες βασικές θεολογικές προϋποθέσεις πού ἰσορροποῦν ἀνάμεσα στίς πρακτικές ἀνάγκες καί τίς ἀναγωγές τῶν συμβόλων.

8. Συμβολική γλώσσα, θεία Εὐχαριστία καί ἀμηχανία στό παρόν

Καί μπορεῖ ὅλα αὐτά νά θεωροῦνται αὐτονόητα, ἀλλά ποιό νόημα καί ποιὰ δυναμική ἔχει ὁ συμβολισμός τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀμνοῦ στή σύγχρονη κοινωνία; Τί σημαίνει γιά τούς νεοέλληνες, ὅταν ἀκοῦνε λ.χ. ὅτι ὁ

¹⁹ Νίκου Ματσούκα, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 289-290.

Χριστός είναι ο άμνος του Θεού που σηκώνει τις αμαρτίες του κόσμου; (Η κυριαρχούσα εικόνα είναι, όταν παραμονές της Μ. Εβδομάδας ακούνε για τις τιμές των άμνοεριφίων). Εάν υπήρχε η βιβλική αντίληψη του πασχάλιου άμνου, δε θα χρειαζόταν καμιά έρμηνεία.

Οί προσλαμβάνουσες παραστάσεις των σύγχρονων ανθρώπων είναι έντελως διαφορετικές από εκείνες του πολιτιστικού πλαισίου της Άγίας Γραφής. Τί σημαίνει λ.χ. σῶμα και αίμα Χριστού για όσους διαθέτουν μία έπιφανειακή και έθιμική και όχι ένδιάθετη πίστη; Ή τί σημαίνουν αυτά για τά παιδιά μας που βλέπουν ταινίες τρόμου;

Θά ήθελα νά αναφέρω τό έξης περιστατικό, που θεωρώ ότι έχει ποιμαντικό ενδιαφέρον. Ένα κοριτσάκι των τελευταίων τάξεων του Δημοτικού (11-12 ετών) φέτος, παραμονές του Πάσχα, είχε πάει στην εκκλησία μέ τό σχολείο. Μόλις βρέθηκε μπροστά στη θεία κοινωνία στη σειρά μέ τά άλλα παιδιά, άρχισε νά κλαίει. Άρνούνταν επίμονα νά μεταλάβει, παρά την παράκληση της δασκάλας και τή διακριτική παρίνεση του λειτουργού. Στην έρώτηση του ιερέα, γιατί κλαίει, εκείνο όλοφυρόμενο άπάντησε: Δέ θέλω νά πιῶ αίμα! Ο ιερέας συγκλονίσθηκε και έμεινε άμήχανος. Τό γεγονός αυτό πρώτη φορά τό άκουγε στά 30 χρόνια της ιερατικής του διακονίας. Συνειδητοποίησε όμως, ότι οί έντυπώσεις που δημιουργούν πολλοί άνθρωποι για τά ιερά και άγια της πίστης μας, έστω και μέσω των συμβόλων είναι στρεβλή και ότι πολλά από αυτά έχουν χάσει τό νόημα και τή δυναμική που είχαν σέ άλλες εποχές.

Και τό έρώτημα που προκύπτει είναι: Χρειαζόμαστε νέα σύμβολα; Ίσως. Άρκει ή άνανομηματοδότηση των παλαιών; Άλλοι θα πουν: Μπορεί. Άλλοι, ότι είναι άκρως άπαραίτητη. Μήπως όμως ή προσπάθεια αυτή είναι εκ των πραγμάτων άτελέσφορη; Μήπως, δηλαδή, όταν τά σύμβολα χρειάζονται έρμηνεία και εκ νέου νοηματοδότηση, έχουν χάσει τή δυναμική τους;

Πῶς νοοῦνται σήμερα οἱ στίχοι τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου πού προσκομίζουν συμβολισμούς γιά τήν Παναγία, πού προέρχονται ἀπό τήν ἀγροποικμενική ζωή; Λ.χ. «Δάμαλις τόν μόσχον ἢ τεκοῦσα τόν ἄμωμον» ἢ «χαῖρε ἀμνάς κυήσασα, Θεοῦ ἀμνόν τόν αἶροντα τήν ἁμαρτίαν κλπ.». Ἡ πῶς νοεῖται ὅτι οἱ Απόστολοι εἶναι ἵπποι καί τό ἔργο τους ἵππασία; Ἐάν δέν γνωρίζουμε ὅτι ἡ δ' ὠδή των κανόνων ἔχει τήν ἀρχή της στό βιβλίό τοῦ Ἀβακούμ²⁰, ὅπου ὑπάρχουν ἀνάλογες ἐκφράσεις, ὁ συμβολισμός εἶναι ἀκατανόητος.

«Εἶναι γεγονός», γράφει ὁ μακαριστός Ἰ. Φουντούλης, «πῶς πολλά σύμβολα, ἄλλοτε αὐτονόητα, σήμερα εἶναι προβληματικά ἢ τουλάχιστον ἔχασαν τή βαρύτητα καί τήν ἀμεσότητα πού εἶχαν στόν καιρό τῆς γενέσεως καί τῆς χρήσεώς τους. Παράδειγμα· σύμβολα καί εἰκόνες ἀπό τήν πολεμική τέχνη ἔχουν σήμερα ἀτονήσει ἢ καί λησμονηθεῖ, ὅπως τό τεῖχος, ἡ πύλη, ἡ ἔπαλξη, τό βέλος, τό πεπυρωμένο βέλος, ἡ ἀσπίδα, ὁ θώρακας, ἡ περικεφαλαία, ἔχουν χάσει τόν φορτισμό πού εἶχαν τότε. Εἶναι μουσειακά εἶδη, γνωστά ἔμμεσα ἀπό μελέτες καί ἱστορικές ἀναδιφήσεις... Ὁ ἄρτος δέν εἶναι πιά τό κεντρικό στοιχεῖο τῆς διατροφῆς, τό ἔλαιο δέν εἶναι πιά τό κύριο θεραπευτικό μέσο». Καί καταλήγει: «Παρόλα αὐτά καί τίς ὑπερβολές τοῦ συμβολισμοῦ ... δέν εἶναι κἄν νοητό νά παρακάμπτεται ἢ τελείως νά ἀγνοεῖται ὡς τρόπος κατανοήσεως τῆς λατρείας καί ἀναγωγῆς ἐκ τῶν τύπων στήν ἀλήθεια, ἐκ τῶν ἱερῶν συμβόλων στά σημαινόμενα»²¹.

Ἐξάλλου, τίς δυσκολίες ἐσωτερικῆς καί πνευματικῆς κατανοήσεως τῶν Γραφῶν γνώριζαν οἱ συγγραφεῖς τῆς θείας Λειτουργίας, γι' αὐτό καί πρῖν τά Εὐαγγελικά ἀναγνώσματα προηγεῖται ἀνάλογη εὐχή πού ζητάει θεῖο φωτισμό, πνευματική ἐτοιμότητα καί συμφωνία πίστεως καί ζωῆς, δόγματος καί ἠθους. «Καί φρονοῦντες καί πράττοντες», σημειώνεται σχετικῶς.

²⁰ Ἀβακ. 3, 8-15.

²¹ Ἰ. Φουντούλη, ὁ.π., σ. 67-69.

Δέ θά πρέπει να λησμονεῖται βέβαια, ὅτι σύμφωνα μέ τή βιβλική καί πατερική παράδοση ὑπάρχουν διάφορες τάξεις ἀνθρώπων πού ἀντιλαμβάνονται μέ διαφορετικό τρόπο τά ἱερά λόγια. Πρῶτον οἱ βλέποντες καί μή νοοῦντες, δεύτερον ἐκεῖνοι πού γνωρίζουν τά μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καί τρίτον ὅσοι ἔχουν ἄμεση ἐμπειρία διά τῆς κοινωνίας μέ τό Θεό.

Ἡ ἀποκάλυψη τῶν θείων μυστηρίων καί ἀληθειῶν εἶναι ἀνάλογη μέ τή δεκτική ἰκανότητα, τή διαύγεια τοῦ νοός καί τήν εὐδοκία τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτό καί στό τέλος τῆς διδασκαλίας του ὁ Χριστός συχνά ἐπαναλάμβανε: «Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω»²².

8. Προτάσεις συμβολικῆς γλώσσας στούς νεότερους χρόνους

Χαρισματικοί Γέροντες τῶν καιρῶν μας, μέ τήν ποιμαντική εὐαισθησία πού τούς διέκρινε, χρησιμοποιοῦν ἄνετα νέα σύμβολα. Ὁ Γέρον Παῖσιος λ.χ. «ἐξομολογοῦσε τόν κῆπο του», «μιλοῦσε μέ ἀσύρματο στό Θεό» καί περιέγραφε τήν ὑπερηφάνεια ὡς τό «Γενικό ἐπιτελεῖο τῶν παθῶν». Ἐκεῖνο, ὅμως, πού ἐντυπωσιάζει εἶναι οἱ σκέψεις του γιά τά γλυκώχα γυρίσματα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Τά ὁποῖα θά συμπληρώναμε μοιάζουν μέ τούς κουμπέδες καί τούς στρογγυλούς θόλους τῶν ἐκκλησιῶν μας. Γράφει εὐστοχα: «Καί τί γλυκά “γυρίσματα” ἔχει ἡ βυζαντινή μουσική!... Ἄλλα λεπτά σάν τό ἀηδόνι, ἄλλα σάν ἀπαλό κυματάκι, ἄλλα δίνουν μία μεγαλοπρέπεια. Ὅλα ἀποδίδουν, τονίζουν τά θεῖα νοήματα. Ὅμως σπάνια νά ἀκούσης αὐτά τά ὁμορφα γυρίσματα. Οἱ περισσότεροι πού ψέλνουν τά λένε λειψά, κουτσουρεμένα, καλουπωμένα. Ἀφήνουν κενά, τρύπες! Καί τό κυριώτερο, τά λένε χωρίς τόνο. Ἀπορῶ· δέν ἔχουν ὀξεῖες τά βιβλία τους; ... Ὅλα τά πάνε ἴσια, λές καί πέρασε ὁδοστρωτήρας καί τά ἰσοπέδωσε ὅλα! «πα-νη-ζω, πα-νη-ζω», πανίζουν-πανίζουν τό φοῦρνο καί

²² Ματθ. 13,43· Λουκ. 8,8.

ψωμί δέ βγάζουν! Άλλοι πάλι τονίζουν χωρίς καρδιά καί τσιρίζουν. Άλλοι τά τονίζουν όλα δυνατά, τά λένε κι όλα ίσια, όλα καρφωτά, καί νομίζεις ότι χτυποῦν καρφιά μέ τό σκεπάρονι»²³.

Μέ ἀφορμή τά λόγια του χαρισματικοῦ Γέροντα στό σημεῖο αὐτό θά ἤθελα νά ἀναφέρω ὅτι, ἡ κοινωνική βία δέν ἔχει ἀφήσει ἀνέπαφη καμιά ἐκδήλωση τῆς κοινωνικῆς, ἀλλά, δυστυχῶς καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ἀλήθεια, οἱ δυνατοί προβολεῖς πού ἀντικατέστησαν τό ἰλαρό φῶς τῶν καντηλιῶν στούς ναούς μας δέν ἔχουν βία; Τά ἐκκωφαντικά μεγάφωνα δέν ἔχουν βία; Ὁ κηρυγματικός μας λόγος μήπως εἶναι βίαιος κι ὄχι αὐρα λεπτή; Οἱ συγγραφές μας μήπως ἀναπαράγουν τή βία, ἀφοῦ συνήθως «ἀλλήλους δάκνωμεν καί κατεσθίωμεν»²⁴ θέλοντας νά ἐπιβάλουμε τήν ἄποψή μας στούς ἄλλους;

Τελευταίو παράδειγμα ἀπό τόν Γ. Σωφρόνιο. Στήν ἀφελή ἐρώτηση ἑνός παιδιοῦ, πού ἔπαιζε μέ τά αὐτοκινητάκια του, ἂν ὑπάρχουν αὐτοκίνητα στόν οὐρανό, ἡ Ἀδελφή Μαγδαληνή ἀπάντησε ἀρνητικά καί ὅτι ὁ οὐρανός εἶναι γιά τίς ἀόρατες ψυχές, τό Θεό καί τούς ἀγγέλους. Παρότι ἡ ἀπάντηση εἶναι σωστή, ὁ τρόπος ἀπάντησης θεωρήθηκε ἀπό τό Γέροντα Σωφρόνιο «σοβαρό λάθος, ἐπειδή θά μπορούσε νά ἐλαττώσει τή λαχτάρα τοῦ παιδιοῦ γιά τόν οὐρανό καί τόν Παράδεισο. Πρότεινε, πῶς ἡ καταλληλότερη ἀπάντηση γιά μιά ομάδα μικρῶν ἀγοριῶν θά ἦταν νά εἰπωθεῖ μέ δέος: Δέν ἔχετε ἀκούσει γιά τό πύρινο ἄρμα τοῦ Ἡλία;» Ἡ ἀπάντηση τοῦ Γέροντος Σωφρονίου δέν περιεῖχε καμιά ψεύτικη ὑπόσχεση, ὁμολογεῖ ἡ Ἀδ. Μαγδαληνή, ἐνῶ ἡ δική της ἐπιφυλακτική ἀκριβολογία στήν πραγματικότητα παρουσίασε πολύ φτωχό τόν οὐρανό σ' ἐκεῖνα τά παιδιά²⁵.

²³ Γέροντος Παΐσιου Ἀγιορείτου, *Λόγοι Α'*, *Μέ πόνο καί ἀγάπη γιά τό σύγχρονο ἄνθρωπο*, ἔκδ. Ἱερὸν Ἡσυχαστήριον «Εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης ὁ Θεολόγος», Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1998, σ. 354-355.

²⁴ Βλ. *Γαλ.* 5,15.

²⁵ Ἀδ. Μαγδαληνῆς, *Συνομιλίες μέ παιδιά – Μεταδίδοντας τήν πίστη*, ἔκδ. Ἱερά Πατριαρχική καί Σταυροπηγιακή Μονή Τιμίου Προδρόμου, Ἑσσεξ Ἀγγλίας 2007, σ. 271.

9. Συμπερασματικά

Ἡ ζωή τοῦ ἀνθρώπου ἀλλά καί οἱ σχέσεις τίς ὅποιες δημιουργεῖ στηρίζονται σέ συμβολισμούς. Τά σύμβολα χρησιμοποιοῦνται σέ ὅλες τίς μορφές τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς, πολιτιστικῆς, οἰκονομικῆς καί θρησκευτικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀρχική ἔννοια τοῦ συμβόλου ἀνάγει στή σύνδεση δύο πραγμάτων, προκειμένου νά ἀναγνωρισθεῖ ἡ ἀλήθεια. Εἰδικότερα τά σύμβολα στή θεία λατρεία ἔχουν ἀναγωγικό, παιδαγωγικό καί μυσταγωγικό χαρακτήρα. Στήν ἐκκλησιαστική παράδοση ἀπαντᾶ μία ἄρρητη ἰσορροπία συμβολισμοῦ καί ρεαλισμοῦ, ἱστορίας καί ἐσχατολογίας, πράξεως καί θεωρίας. Ἡ ἰσορροπία αὕτη εἶναι ἀναγκαία σέ κάθε περίπτωση, διότι στήν προσπάθεια νά νοηματοδοτηθοῦν συμβολικά ὅσα τελοῦνται στή λατρεία λησμονεῖται ἡ ἀφετηρία τους, πού εἶναι χρηστική ἀλλά καί ποιμαντική.

Ἐάν πιστεύουμε ὅτι ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι μουσειακός χῶρος γιά τή διαφύλαξη σπουδαίων καί ἀκριβῶν κειμηλίων, -ὅπως μᾶς θέλει ἡ πολιτική σκέψη τῆς νεωτερικότητος-, ἀλλά χῶρος φανερώσεως τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία τά πάντα καινίζει, τότε χρειάζεται νά ἀφήσουμε τό θέμα τῶν συμβολισμῶν ἀνοιχτό γιά τό παρόν καί τό μέλλον.